

A photograph of a busy city street. In the foreground, a man in a blue puffer jacket walks towards the camera, pointing upwards with his right hand. To his left, a woman in a brown fur coat and a man in a grey jacket are walking away. In the background, there are other pedestrians, a white van, and a fruit stand with baskets of oranges. The scene is brightly lit, suggesting daytime.

Stedelijke ontdekkings- reizen

In de grote steden van Nederland en België maken mensen met een migratieachtergrond de meerderheid uit. Wat betekent die nieuwe realiteit voor het sociaal beleid, en voor de sociaal werkers en hun organisaties? Waar moet je op letten en wat moet je doen om hiermee succesvol om te gaan? Zeker in Antwerpen, met een lange geschiedenis van Vlaams Blok-stemmers en inmiddels een Vlaams-nationalistische burgemeester aan het roer, zijn dat spannende vragen.

De Handelsstraat,
slagader van
Antwerpen-Noord

DE SUPER-DIVERSE STAD: ANTWERPEN

als landingsplaats voor nieuwe groepen uit onder andere Syrië en Eritrea. Oost-Europeanen – in Vlaanderen veelal Roemenen – zijn er nauwelijks neergestreken, die wonen elders. Blijkbaar hebben ze hier niet de juiste contacten. Ook de gentrificering heeft er nog maar beperkt voet aan de grond gekregen, terwijl die zich elders in de stad wel duidelijk manifesteert. Geldof wijst dat aan de te geringe kwaliteit van de huizen. Hij zal het die ochtend vaak herhalen: de kwaliteit van de huizen en de huizenprijzen bepalen wie waar woont. We lopen de levendige Handelsstraat in, de slagader van de buurt. Talrijk zijn de viswinkels. Door etalageruiten kijken glimmende zeebaarzen ons aan. Dirk wijst naar het cafeetje waar Doug Saunders ooit een veelbetekend incident waarnam. Marokkaanse winkeliers pikten de overlast van drugsdealers niet langer en ondernamen actie. Dat zette veel Antwerpenaren op een ander been. De vermeende verschillen tussen 'originale' Antwerpenaren én migranten bleken misschien toch niet zo groot te zijn. We strijken vervolgens neer in De Rode 7 aan het Sint-Jansplein. De aangeboden waar op dit multiculturele marktplein is er drie keer zo goedkoop als in het centrum, maar je moet wél kunnen afdingen.

Geldof vertelt dat er veel veranderd is met de komst van de Vlaams-nationalistische burgemeester Bart de Wever in 2013. De Wever haalde direct het motto *'t stad is van iedereen* onder het logo van Antwerpen weg. Nu rest er alleen de A met zonnestraaltjes. De boodschap van De Wever: de stad is níét van iedereen. Hij polariseert en speelt groepen tegen elkaar uit, vindt Geldof. In die zin onderscheidt hij zich van de burgemeesters van Gent en Mechelen. De Mechelse burgemeester Bart Somers draagt juist uit dat de stad van iedereen is. Hij zet sterk in op veiligheid, maar omarmt diversiteit. Tegen *de Volkskrant* zei hij: 'Ik breng burgers een hoopvol verhaal, maar noem me geen softie' (Kester 2018). De Wever zet in Antwerpen ook in op *law & order*-thema's als drugscriminaliteit en deradicalisering maar veel eenzijdiger, en hij bezuinigde fors op het zogenaamd linkse sociaal werk en op samenlevingsopbouw ('Want dat is mensen betalen om kritiek te leveren'). Contact maken met elkaar is de enige manier, zegt Geldof, om de kiezers van het Vlaams Blok en de Vlaamse nationalisten te laten wennen aan de nieuwe werkelijkheid. Nu heeft bijna de helft van

Het superdiverse Antwerpen opent zich bij het monumentale Antwerpen Centraal. De spoorwegkathedraal grenst aan de Diamantwijk, waar orthodoxe joden zichtbaar in het straatbeeld aanwezig zijn en hun kinderen naar school brengen. Antwerpenaar Dirk Geldof, oud-wethouder voor Groen, docent sociaal werk én auteur van het in België veelgelezen boek *Superdiversiteit*, vangt ons hier op. Hij is deze dag onze eerste gids. We wandelen richting Noord, het conglomeraat van wijken dat wel bekendstaat als 2060, naar het postcodenummer. We lopen via het Chinatown rond de Van Wesenbekestraat 'twintig zestig' binnen. Noord is een aankomstwijk, vertelt Geldof. De term is van Doug Saunders, die over deze wijk in 2011 een essay schreef op verzoek van het toenmalige stadsbestuur. In twintig zestig wonen relatief veel Antwerpenaren met een Marokkaanse en Turkse achtergrond; nu functioneert het gebied

Stedelijk adjectievenalfabet

Aangeharkte stad
Aantrekkelijke stad
Age-friendly city
Airbnb-stad
Arrival city
Attente stad
Barmhartige stad
Beklemd stad
Creatieve stad
Duurzame stad
Exclusieve stad
Fearless city
Global city
Geheime stad
Geleefde stad
Geplande stad
Gezonde stad
Grenzeloze stad
Groene stad
Happy city
Inclusieve stad
Interculturele stad
Just city
Kindvriendelijke stad
Krachtige stad
Krimpde stad
Lerende stad
Levende stad
Lieve stad
Lonely city
Megacity
Nachtstad
Natte stad
Ongedeelde stad
Ongekende stad
Onzekere stad
Onzichtbare stad
Patchwork city
Quasi-stad
Religieuze stad
Resilient city
Rode stad
Roze stad
Slimme stad
Slow burn city
Sociale stad
Sportieve stad
Superdiverse stad
Tussenstad (Zwischenstadt)
Utopische stad
Verboden stad
Warme stad
Werkdadige stad
Wilde stad
World city
Zachte stad
Zorgzame stad

de Antwerpenaren een migrantenachtergrond, maar kijk je naar de jongste leeftijdscategorie dan ligt dit cijfer eerder rond de 70 procent. Alleen: sturen op menging van bevolkingsgroepen via de woningmarkt in Antwerpen is slechts beperkt mogelijk. België beschikt niet, zoals in Nederland het geval is, over een grote corporatiesector. Nog geen 15 procent van de woningvoorraad bestaat uit sociale huur. Met als gevolg: sterke segregatie in de stad. Tegelijkertijd ziet Geldof dat in superdiverse settings Antwerpenaren vrij vanzelfsprekend met elkaar samenwerken. 'Veel gaat gewoon vanzelf.'

Behalve dan op de werkvloer van de 'welvaartsstaat'. De veranderende demografische samenstelling van Antwerpen zou meer weerspiegeld moeten worden in de professionals. Zo normaal als superdiversiteit is op straat, zo wit is het in de wijkverpleging, op het politiebureau en in de lerarenkamer. Alleen het jongerenwerk is redelijk 'verkleurd'. Geldof vindt dat de competenties van mensen met een migratieachtergrond meer erkenning verdienen, zoals hun meertaligheid en het *streetwise* zijn. Nu ziet hij veel brave witte jonge meisjes op de hogeschool die niet goed uit de voeten kunnen in de veranderende frontlinie van het werk; die kunnen wel een wakkere collega met een migrantenachtergrond naast zich gebruiken die wel de brug kan slaan naar verschillende burgers.

Superdiversiteit is als begrip in 2007 geïntroduceerd door Steven Vertovec. Op basis van zijn onderzoek in het Verenigd Koninkrijk zag hij dat migranten uit steeds meer herkomstlanden komen. Bovendien zijn er grote verschillen tussen groepen. Verschillen in leeftijd, gender maar ook sociaal-economische klasse en verblijfsstatus bepalen allemaal de positie van mensen. De Pool die werkt in de tomatenkas in het Westland is niet te vergelijken met de Poolse bankmedewerker op de Zuidas.

Alles samen?

Het boek van Dirk Geldof (2019) over superdiversiteit beleeft in België herdruk op herdruk. Geldof is een veelgevraagd spreker, het boek is verplichte kost op universiteiten en hogescholen. Hij verklaart de belangstelling uit het feit dat het begrip geen romantisch of normatief ideaal vertegenwoordigt. Het is er. Het geeft taal en een gezicht aan de alledaagse en professionele werkelijkheid van mensen. Het begrip focust meer dan 'multicultureel' op het individu. 'Superdiversiteit' sluit mensen niet op in een etnische categorie, maar houdt wél rekening met hun achtergrond, leeftijd, sekse of migratieverleden. 'Dus niet voetstoots aannemen dat omdat iemand Marokkaans is, hij of zij de islam aanhangt / zorgt voor zieke ouders / de kinderen autoritair opvoedt. Vraag eerst eens wie je precies voor je hebt.' Maar superdiversiteit vraagt tegelijkertijd om een gemeenschappelijke taal (of lingua franca), en dat is hier het Nederlands. De burgemeester van Mechelen, Bart Somers, ziet in de superdiverse realiteit dan ook aanleiding om geen speciale initiatieven

meer te subsidiëren. 'Als ik een jeugdthunk voor Turkse jongeren ga subsidiëren, dan komen vervolgens de Iraanse jongeren en dan de Syrische die ook hun eigen plekje willen. Dan kan je aan de gang blijven. Dat kan dus niet meer', vertelde hij vorig jaar op het kennisfestival van het Verwey-Jonker Instituut. In Mechelen moet iedereen in principe alles samen doen. 'Geen gescheiden zwemmen meer.' Geldof is het daar niet mee eens. 'Af en toe zal je toch een uitzondering moeten maken. Niet iedereen kan altijd met iedereen meedoen. Voor sommige Marokkaanse vrouwen kan het al een hele stap zijn om uit huis te gaan, moet dat meteen met iedereen?'

In Park Spoor Noord komen alle thema's die Geldof heeft aangesneden bij elkaar. Het is een relatief nieuw landschapspark, gerealiseerd op een oud spoorterrein van 24 hectare tussen de achterstandswijken Dam, Stuivenberg en Seefhoek. Het omvat erfgoed, veel gras, een skatebaan, graffiti-muren, een multifunctionele hal met horeca, water en een zandspeeltuin voor de kinderen. Het park heeft geen omheiningen en toch voelen gebruikers zich veilig. We zien in de verte de bouwkranen op het Eilandje, een oud dokgebied dat aan Park Spoor Noord grenst en waar *gated* appartementen voor kapitaalkrachtige Antwerpenaren omhoogschieten. De aanwezigheid van het park heeft ook de huizenprijzen van de omliggende buurten doen stijgen (gentrificering). Maar van het park maakt heel Antwerpen gebruik. Studenten van Geldof stellen vast dat de verschillende groepen nauwelijks mengen, maar er is een tolerante manier van omgaan met elkaar gevonden in het publieke domein. Men geeft elkaar de ruimte. Susanne Wessendorf (2014), die superdiversiteit bestudeerde in een Londense wijk, wijst op *commonplace diversity*; er is een vanzelfsprekende omgangsvorm gevonden, al leven mensen vaker langs elkaar heen dan met elkaar.

Oud-Berchem

Jan Blommaert komt aangelopen bij het treinstation Antwerpen-Berchem. Hij is een Belgisch taalkundig antropoloog, hoogleraar en directeur van het Babylon-centrum voor de studie van superdiversiteit aan de Universiteit van Tilburg. We staan aan de kop van de Statiestraat-Driekoningenstraat, een lang levendig lint van misschien wel honderd kleinere en grotere winkelpanden. Dit is het 'verkeerde' gedeelte van Oud-Berchem; aan de andere kant van Oud-Berchem woont de goeude burgerij in een enclave van art-deco-minikastelen. Blommaert woont zelf in een zijstraat van de Statiestraat-Driekoningenstraat. Het is zijn habitat, hij maakt er graag gebruik van de winkels en voorzieningen, maar het is ook zijn linguïstisch antropologisch onderzoeksveld. Dit is een echte aankomstwijk, zegt Blommaert, makkelijk te bereiken, dicht op het station. Het is de straat van de mensen die hier wonen, vaak tijdelijk, én die hier kopen. 'Je kan hier één aardappel kopen voor een paar eurocenten en niemand die dat gek vindt.' En je kan er gemakkelijk een winkel of onderneming starten. Alles draait om vastgoedprijzen, zal hij net als Geldof vaak herhalen. Voor 600 euro in de maand heb je hier een bedrijfsruimte. Het zijn vooral de Turkse migranten die de basis van de buurt vormen – ze zijn er in het begin van de jaren zeventig komen wonen – en hebben een imperium opgebouwd. Panden opgekocht, nieuwe winkels gesticht en ze zitten nu ook in de geldzaken en de financiering van vastgoed. Waar je elders geen leningen kunt krijgen, kun je dat bij hen wel.

De straat heeft een infrastructuur op maat om nieuwe mensen uit allerlei landen op te vangen. Hij wijst op goedkope winkels

De Wever haalde het motto 't stad is van iedereen onder het logo van Antwerpen weg. Nu rest er alleen de A met zonnestraaltjes

met matrassen en huisraad. Er is altijd wel een plekje te vinden op een kamer of in een klein studiootje om tijdelijk je matras neer te leggen. We staan stil bij een van de vele *shop window churches*. Blommaert: 'Je hoeft alleen maar te zeggen "Hello brother, I love Jesus" en je hebt een warm welkom en mensen die zich over je ontfermen.' Werk is er ook te krijgen. Hij wijst op een schoonmaakbedrijf dat 's ochtends op straat voor de deur mensen ronselt om voor 4 of 5 euro per uur heel smerig werk te doen ('Die maken alles schoon'). Elders worden Poolse bouwvakkers bij het kriecken van de dag in dienst genomen, 's avonds keren ze er terug om hun boodschappen te doen in de Poolse voedingsspecialzaken van de Statiestraat-Driekoningenstraat.

Blommaert wijst erop hoe al deze mensen verbonden zijn met de rest van de wereld. De voorganger van de evangelische kerk predikt van Nigeria tot de Verenigde Staten; je kan ze vaak ook online volgen. Sommige winkeliers hebben de hele dag skype aanstaan en zien zo hoe hun familie de dag doorkomt in Sri Lanka. We lopen langs het café van de motorclub van Harley Davidson-liefhebbers. 'Allemaal blanke mannen en vrouwen, die steeds ouder worden.' En langs het nieuwe strakke houten politiebureau – het heeft jaren gekost dat het er kwam. Het bleek vooral een symbolisch statement voor een veilige buurt. Blommaert vertelt dat de zoon van een vriend er een deel van zijn politieopleiding volgde; geen heftige *crime-fighting* voor de jeugdige aspirant. 'Er gebeurde nooit wat.' Het is het meest rustige politiebureau van Antwerpen. Het is open tussen 9 en 5, voor informatie. We zien tekenen van verhipsterisering en gentrificering. Er is een restaurantje voor jonge hoogopgeleide tweeverdieners en een fraai theater met een avant-garde-programmering. In het begin van de straat wees Blommaert al op een trendy barbershop van een jongen uit Azerbeïdjan. Hij begon als een heel gewone kapper en toen hij populair werd bij de hipsters, kon hij zijn prijs verhogen. 'De buurt kan ook een springplank zijn. Sommigen halen het, anderen trekken verder.'

We passeren de buurttuin en een grote pop-up-werkplaats ('Eat Drink Work Shop') waar jonge hoogopgeleiden achter laptops versholven zitten. De plek is afgedwongen door de buurtbewoners, vertelt Jan Blommaert. Als een pand een half jaar leegstaat, kan de gemeente het confisqueren. Dat is hier gebeurd, maar in het algemeen is de lokale overheid hier geen dominante actor. 'Hier zitten geen kiezers.' Buurtbewoners wel meer, maar de ondernemers zijn vooral de sociale motor.

Binding in de winkel

Jan Blommaert roemt het vermogen van winkeliers en ondernemers om hun klanten in te schatten, zoals de islamitische winkelier die geen druppel alcohol drinkt maar wel adviezen kan geven over Poolse wodka's. De ondernemers zijn de spil. 'Er is een

woordje, je wordt gezien. Sommige winkels hier stralen uit dat ze voor een bepaald publiek zijn. Als ze alleen een bordje in het Albanees hebben, weet je: dit is niet voor mij. Maar er zijn ook winkels – daar komt de hele buurt. De superdiverse wijk komt elkaar tegen bij de bakker, de groenteboer of de barbier. Ooit opgezet door een Marokkaan, Turk of Syriër, nu voor iedereen.' Blommaert is voorzichtig met het geven van waardeoordelen over de superdiverse straat. Hij vindt het belangrijk dat er plekken zijn waar mensen kunnen neerstrijken en opgevangen worden, juist ook als ze niet passen binnen regels of geen papieren hebben. Natuurlijk er is uitbuiting, beaamt hij, we moeten het niet romantiseren. Blommaert heeft zelf ook actie ondernomen tegen het Bulgaarse café waar vrouwen werden mishandeld. Maar ja, als mensen geen papieren hebben dan is het goed als ze een bed en wat werk kunnen vinden. Is er enige vorm van binding nodig?, vragen we hem. 'Die is nodig en die is er ook wel', zegt Blommaert. Mensen komen samen in de winkel. Hij, zelf zoon van een slager, heeft ervaren hoe belangrijk het is om contact te hebben en elkaar tegen te komen in de winkel.

We strijken neer in het hippe restaurantje Brel. We maken de balans op met Mieke Schrooten (Schrooten e.a. 2015), docent en onderzoeker aan de Brusselse Odisee-hogeschool, en Stijn Oosterlynck, stadssocioloog aan de Universiteit van Antwerpen. Er lijkt meer politieke aandacht te zijn voor *law & order* – mischien wel terecht – en minder voor omgaan met elkaar. Stemmers op de Vlaams-nationalistische partij en mensen met een migratieachtergrond komen elkaar in Antwerpen weinig tegen. De politiek werkt polariserend, het stelt de solidariteit op de proef, zegt Oosterlynck. Maar samenleven kan heus. Is er een gemeenschappelijk buurtbelang dan is superdiversiteit minder een probleem, en hetzelfde geldt voor werksituaties. 'Als we allemaal snel naar huis willen op het werk, dan gaat samenwerken ook makkelijk' (Schuermans e.a. 2017). Hij betwijfelt of de term 'superdiversiteit' de lading dekt. 'Het kan een erg individuele invulling krijgen. Er zijn heus nog steeds groepen die zich langs etnische lijnen identificeren. Mensen hebben daar ook behoefte aan, om ergens bij te horen.'

De superdiverse stad doet ook een beroep op andere professionals; meertalig, *streetwise*. En, zegt Schrooten, die kijken met een bredere blik. Bijvoorbeeld naar informele verbanden van mensen, soms over grenzen heen. Mensen zijn hier, maar hebben ook verantwoordelijkheid voor kinderen of ouders 'thuis'. Bovendien: heb niet alleen oog voor de verbindingsrol van winkels en ondernemers, maar kijk ook eens naar kerken en andere religieuze organisaties.

Bronnen

- Geldof, Dirk, *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert* (2e ed., 9e dr.). Leuven: Acco, 2019
- Kester, Sacha, Interview. De beste burgemeester ter wereld. *de Volkskrant*, 30 mei 2018
- Saunders, D., *De trek naar 't Stad. 2060 Antwerpen*. Antwerpen, 2011
- Schrooten, M., Sophie Withaecx, Dirk Geldof & M. Lavent, *Transmigratie. Hulp verlenen in een wereld van superdiversiteit*. Leuven: Acco, 2015
- Schuermans, N., J. Vandenabeele, S. Oosterlynck, M. Jans, D. Holemans (red.), *Solidariteit in superdiversiteit. Handvatten voor concrete actie*. Leuven: Acco, 2017
- Wessendorf, S., *Commonplace diversity. Social relations in a super-diverse context*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014

Radboud Engbersen is werkzaam als expert sociaal domein bij Movisie. **Monique Kremer** is hoogleraar Actief Burgerschap en werkt bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).